

Tjänsteyttrande angående Politikerinitiativ; ”Ny muralmålning på Nacka vattentorn”, Sicklaön 41:3

Bakgrund

Ett politikerinitiativ har inkommit i vilket kommunstyrelsen föreslås besluta att ”inom ramen för Konsten att skapa stad och den planerade muralmålningfestivalen, pröva om Nacka vattentorn i Jarlaberg skulle kunna vara ett lämpligt objekt för en eller flera nya muralmålningar”.

Enheten för strategisk stadsutveckling har begärt kommunantikvariens synpunkter angående politikerinitiativet.

Vattentornet, som egentligen heter Jarlabergs vattentorn har en central placering på bergsknallen mellan Värmdöleden och Nacka strand, mitt framför Nacka centrum, eller Nacka Forum. Vattentornet står på fastigheten Sicklaön 41:3 och ägs av Nacka vatten & avfall AB.

Vattentornens historia - övergripande perspektiv

Ett vattentorn är en anläggning vars syfte är att åstadkomma rätt vattentryck i vattenledningssystemet. Materialval liksom konstruktionslösningar har varierat genom tiderna, men generellt är de äldre vattentornen i såväl Sverige som Europa ofta tegeltorn. De moderna tornen har däremot uppförts av betong i olika utförande. De amerikanska vattentornen har nästan uteslutande uppförts av stål, stålvattentorn. För de europeiska tornen är det den rena gestaltningen som talar, medan de amerikanska tornen ofta är bemålade med ortsnamn och inte sällan epitet.

Vattentorn, blir till följd av det stora omfånget liksom höjden, ofta ett markant inslag i bebyggelsen. Det har därför, historiskt sett varit naturligt att det får ett tilltalande utseende. Inte sällan har vattentornen blivit kommunala prestigeprojekt, där vattentornet ska vara finare än grannsamhällets. Utöver de tekniska konstruktionslösningarna som tornen gavs, fick tidens arkitektoniska ideal ofta komma till uttryck i vattentornens gestaltning. Det fanns en strävan att alla vattentorn skulle vara unika.

Jarlabergstornet (Nacka vattentorn)

Jarlabergstornet, som vattentornet mellan Nacka Forum och Nacka Strand heter, uppfördes år 1987 med en central placering på bergsknallen mellan Värmdöleden och Nacka strand. Tornet gavs en cylinderliknande form, men med fem sidor med vertikala slitsar för att ge karaktär och skuggor i betongytan. Tornets centrala läge, med tydligt ”reklamvärde” blev mer och mer uppmärksammat under processens gång. Philipson Construction sponsrade och gav Åke Pallarp i uppdrag att ta fram förslag till en färgsättning av tornet, vilket dåvarande byggnadsnämnd godkände.

Upptill dekoreras tornet av himmelsfärger i pastell och nedtill av tegelrött. Pallarp uttalade sig i dagstidningen att ”ett sådant här torn går inte att dölja, därför har jag gjort ett omvänt kamouflagemönster som kan ses över hela Stockholm(..) ”målningen kan associera till moln eller vad som helst”.

Det fanns en vilja att koppla ihop tornet med den ”kontorsby” som då planerades i Augustendal, sedermera Nacka strand, och den tegelröda kulören skulle därför associera till bilfabriken i Augustendal. De färgglada bokstäverna N-A-C-K-A placerades utspridda på tornets övre del. Ursprungligen var det tänkt att tornet skulle få en plåtgarnering som krön, detta kom dock aldrig till utförande. Med sina cirka 47 meter bedömdes tornets muralmålning utgöra Sveriges största konstverk i samband med utförandet. Konstverket målades med noggrant utvalda silikatfärger för att motstå skador i det utsatta läget.

Konstnären Åke Pallarp

Åke Pallarp var en svensk målare, grafiker och skulptör (1933-2013). Pallarp utbildade sig på Konstfack och Kungliga Konsthögskolan i Stockholm och var sedermera lärare vid Konstfack samt lärre och professor vid Konsthögskolan. Pallarp blev invald som ledamot av konstakademin 1973.

Åke Pallarp gestaltade tillsammans med målaren Enno Hallek tunnelbanestation Stadion i Stockholm, som fick 1973 års Kasper Salin-pris. Utöver Stadions T-banestation finns Pallarps verk bland annat på Huddinge sjukhus och i Kvarteret Garnisonen, Stockholm. Pallarp är representerad på Moderna Muséet i Stockholm och Göteborg. I Linköping finns skulpturen Ebetong (1991) och Karl IX med Wasakärven besegrar Sigismund, den polska örnen (1993). Pallarps mest sedda verk är antagligen vattentornet i Nacka.

Pallarp har i sitt konstnärsskap utmärkt sig för att arbeta i starka och klara färger. Hans motiv beskrivs ofta som folkliga, en expressionistisk stil med abstrakta eller strama former med klara färger. En konst som både präglades av allvar och med en underliggande mild humor.

Jarlabergstornets kulturhistoriska värden

Stadsbildmässiga värden, Symbolvärden och identitetsskapande värden

Jarlabergstornet är idag ett välkänt landmärke och har i många sammanhang fått stå som symbol för Nacka kommun. Tornets symboliska status har förstärkts tack vare det centrala läget utmed Värmdöleden där tornet tydligt signalerar ”ankomsten” till Nacka. Det bör understrykas att byggnadens symbolvärde och identitetsskapande värden är intimt förknippade med den befintliga muralmålningen. Detta förstärks inte minst med den tydliga identitetsskapande texten ”N-A-C-K-A”.

En tydlig vittnesbörd på byggnadsverkets symboliska status är att kommunen sedan ett antal år tillbaka har låtit producera en porslinsvas, föreställande vattentornet. Vasen används som gåva i olika offentliga sammanhang.

Sambällshistoriskt och arkitektoniskt värde

Jarlabergstornet har tillkommit i ett samhällshistoriskt sammanhang. 1980-talet var en omvälvande epok för Nacka kommun. Från att ha varit en kommun baserad på de industriella näringarna började under 1970- och 1980-talet fabriksnedläggningarna komma igång på allvar. Från att industrimiljöerna varit hotade började dock en insikt växa fram att de skulle bevaras och återanvändas. Industrilokalerna byggdes om för handel, kontor, hotell och bostäder i området och kompletterades med ny bebyggelse. Under slutet av 1980-talet uppfördes kommunens nya centrumanläggning, Nacka Forum. I fd Augustendal omstrukturerades familjeföretaget Philipsons vid mitten av 1980-talet med nya aktieägare med intresse för fastighetsförvaltning. Ett nytt moderbolag, Arcona bildades och de utlyste en arkitekttävling om en ”kontorsby” där vinnaren blev Nyréns arkitektkontor. Den nya stadsdelens namn kom att bli Nacka Strand. Under 1980-talet uppfördes dessutom det nya bostadsområdet Jarlaberg.

Vårt moderna kulturarv utgör idag viktiga årsringar och berättar om de ständiga förändringar av ekonomiska, institutionella, sociala och kulturella förutsättningar som präglat samhällsutvecklingen. Jarlabergstornet står med sin placering mellan Nacka strand och den då nya centrumanläggningen, Nacka Forum liksom bebyggelsen i Jarlaberg som en tydlig sinnebild och symbol för kommunens omstrukturering och utveckling kring 1980- och 90-talen.

Jarlabergstornets muralmålning är utförd av en konstnär med ett eget konstnärligt uttryck. Men samtidigt har konstnären verkat i en tidsanda och i ett vidare samhällsbyggnadsperspektiv, där tidsandan tydligt kommer till uttryck i konstverkets tidstypiska färgpalett i mintgrönt, aprikos, turkost och rosa. Tornets tydliga sinnebild för dåtidens tidsanda och färgskala har höga samhällshistoriska värden. Den mörkrosa kulören är dessutom vald för att knyta an tornet till Nacka strands tegelröda kulörer. Konstverket har här medvetet förhållit sig till arkitekturen i kringliggande områden, vilket har ett arkitektoniskt värde.

Som tidigare nämnts karaktäriseras de europeiska vattentornen framförallt av sin rena gestaltning, till skillnad från de amerikanska tornen som ofta är bemålade med ortsnamn och epitet. Det kan i det sammanhanget konstateras att Jarlabergstornet med en muralmålning med texten "N-A-C-K-A" ansluter sig till det amerikanska angreppssättet, där tornen bemålades med ortsnamn. Utifrån ett samhällshistoriskt perspektiv kan man spekulera i huruvida detta är ett uttryck för på vilket sätt den amerikanska kulturen haft inflytande på svensk kultur och populärkultur. Detta gjorde sig inte minst märkbar under "glada 1980-talet".

Konstnärligt värde

Jarlabergstornet är målat av konstnären Åke Pallarp, en välrenommerad svensk konstnär. Vattentornet representerar därmed ett framstående konstnärskap. Konstverket har höga konstnärliga värden.

Den offentliga konsten är ett viktigt kulturarv som ger oss kunskap om den moderna tidens samhällsförändringar. Den såväl byggnadsanknutna som byggnadsverksanknutna konsten är ett viktigt vittnesbörd för förståelsen av det svenska 1900-talet och välfärdsstatens framväxt. Bevarande av denna konst möjliggör framtida forskning och är en förutsättning för såväl kritisk granskning som omtolkning av konstverket. Vad gäller Jarlabergstornet så utgör det dessutom ett konstverk i en skala utan motstycke i konstnärens övriga produktion.

Förslaget

I september kommer Nacka kommun tillsammans med näringslivet i Nacka och andra intressenter att genomföra en muralmålningfestival. Muralmålningar planeras på cirka 15 platser i kommunen i form av betongväggar, husfasader och liknande. För närvarande inventeras lämpliga objekt och ytor att måla på. Tanken är att festivalen ska vara återkommande vartannat år.

Politikerinitiativet föreslår att kommunstyrelsen inom ramen för Konsten att skapa stad och den planerade muralmålningfestivalen pröva om Nacka vattentorn i Jarlaberg skulle kunna vara ett lämpligt objekt för en eller flera nya muralmålningar.

Synpunkter

Utförs nya muralmålningar på vattentornet innebär det att de befintliga målningarna från 1980-talet målas över. Det innebär att vattentornets nuvarande status som symbolbild för Nacka förtas och att en av kommunens absolut viktigaste vittnesbörd från 1980-talet försvann. Målningen är såväl till sin färg som sitt uttryck en fin och tydlig representant för "det glada 80-talets" stilströmningar och tidsanda. Kommunen mister såväl stadsbildmässiga värden, symbolvärden och identitetsskapande värden. Men en övermålning innebär även att kommunen mister viktiga samhällshistoriska och arkitektoniska värden, samt höga konstnärliga värden (se beskrivning av kulturhistoriska värden ovan).

Utifrån ovan definierade kulturhistoriska värden är Jarlabergs vattentorn att betrakta som en särskilt värdefull byggnad. Vattentornet omfattas därmed av plan- och bygglagens varsamhetskrav och förvanskningförbud.

Målningen av konstnären Åke Pallarp omfattas av Lagen om upphovsrätt till litterära och konstnärliga verk. Den juridiska aspekten på detta och huruvida konstverket ändras eller helt målas över behöver därför fastställas. Eventuellt efterlevande som ärvt upphovsrätten och som idag kan ha möjlighet att ta del av individuell visningsersättning kommer att tappa den möjligheten i det fall konstverket försvinner.

I det fall lagen om upphovsrätt inte hindrar en övermålning av hela konstverket, bör kommunen beakta de etiska aspekterna i ärendet. När vattentornets konstverk utfördes var det i syfte att utgöra ett varaktigt konstverk, en offentlig konst, i en tidsmässig kontext och som skulle samspela med omgivningen. Att måla över ett konstverk som uppförts i syfte att vara ett långsiktigt offentligt konstverk till förmån för en tillfällig festival bedöms vara en kortsiktig lösning som får stora konsekvenser för Nackas kulturhistoriska värden.

I tjänsten

Niss Maria Legars
Kommunantikvarie